

KİTAP DEĞERLENDİRME

İbrahim Telliöđlu, *İlkçağdan Osmanlılara Samsun, İlkadım Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları no. 4, Samsun 2012, XII+224 s.*

*Nedim İPEK**

Üç bölümden oluşan eserin ön kapağında Samsun kalesinin, arka kapağında ise Salıpazarı kaya resimlerinden Türklere ait dağ keçisi motifinin fotoğrafına yer verilmiştir. Ön kapakta yer alan fotoğraf Samsun şehrinin çekirdeğini oluşturuyor. Şehir daha sonra bu kalenin içinde ve dışında şekillenecektir. Arka kapakta yer alan fotoğraf ise Türklerin Samsun havalisine gelişlerinin ilk çağlara kadar indiğinin bir kanıtı olarak verilmektedir.

Eserin içeriğine geçmeden önce bir hususu belirtmekte fayda vardır. Okuyucu eseri telif eden kişinin akademik özelliklerini tanımak istemektedir. Bu isteği karşılamak amacıyla kitapevleri genelde yayımladıkları kitabın iç kapağının arkasına müellifin kısa bir biyografisini koymaktadır. Maalesef elimizdeki bu kitapta böyle bir bahis bulunmamaktadır. Bu eksikliği burada kısaca gidermek faydalı olacaktır. İbrahim Telliöđlu Osmanlı öncesi Karadeniz tarihi üzerinde uzmanlaşmıştır. Akademik çalışmaları neticesinde elde ettiği bilgileri 2007- 2009 yılları arasında *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler, 11-13. Yüzyıllarda Türk- Gürcü İlişkileri* ve *Kommenosların Karadeniz Hâkimiyeti Trabzon Rum Devleti (1204- 1461)* isimli kitapları telif ederek bilim dünyası ve kamuoyunun dikkatine sunmuştur.

Kâşif Telliöđlu'na ithaf edilen kitabın önsözünde konunun önemi vurgulanarak Samsun tarihi üzerine yapılan çalışmaların ilk yerleşmeler, koloniler ile Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi üzerine yoğunlaştığı, Selçuklu ve Beylikler dönemi aydınlatılmadığı açıklanmaktadır. Öte yandan bu döneme ait mevcut çalışmaların birbirinin tekrarı mahiyetinde kaynağa dayanmayan değerlendirmeler olduğu ifade edilmektedir.

Yazar Giriş kısmında iki konuya vurgu yapmaktadır. Birincisi Amisos, Samsun ve Canik isimlerinin coğrafî olarak aynı yer olup olmadığı tartışmasıdır.

* Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, SAMSUN.

Kitabın 7. sayfasında yer alan haritada görüleceği üzere Amisos ve Samsun farklı yerleşmelerdir. Bu iki yerleşmede Osmanlı hâkimiyeti sonrası bir otorite altında siyasi birliktelik sağlanmıştır. Ancak, halkın “*Kara Samsun*” veya “*Gavur Samsun*” ismini verdiği Amisos harabeleri Samsun’un taş ocağı mahiyetinde olmuştur. Eserde Selçukluların şehre Canik ismini verdikleri ifade edilerek bu ismin anlamı, coğrafi olarak kapsadığı alan ve kökeni tartışılıyor. Belirtmek gerekirse Osmanlılar döneminde şehre Samsun, idari birime Canik adı verilmiştir. Bir ara Samsun isminin değiştirilmesi Babiâli’ye teklif edilmiş ancak kabul edilmemiştir.

Girişin ikinci kısmında Samsun şehri ve bölgesi ile ilgili yapılmış belli başlı çalışmalar tanıtılmaktadır. Samsun tarihi üzerine 1935 yılına kadar yapılan çalışmalar 60’ı aşkın olup bunun yarısı kaynak mahiyetindedir. Kaynak özelliği taşıyan eserler nüfus sayımı, iktisadi istatistik, sancak bütçesi ve meclisi zabıt metinleri, demiryolu, liman, elektrik sözleşmeleri, albüm ve cumhuriyet bayramı münasebetiyle hazırlanan konuşma metinlerinden oluşmaktadır. Diğerleri hatırat, seyahatname ve ansiklopedik eser maddeleri şeklinde sıralanabilir. 1927’de yayımlanan Hüseyin Hüsameddin’in *Amasya Tarihi* isimli eserinde Samsun ve çevresinde kurulan Taceddinoğulları, Kubadoğulları, Taşanoğulları isimli Canik beyliklerine geniş yer vermesi açısından Samsun çalışmaları içerisinde bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Bir diğer eser *Samsoun-Passé-Présent- Avenir* isimli 1934 yılında yayımlanmıştır. Bu eserin müellifi Fransa’nın Samsun Konsolosu R. Vadala’dır. Bu eserde şehrin tarihi kuruluşundan 1930’lara kadar gelmektedir. Ayrıca kendi dönemine ait istatistikler ve müşahedelere yer vermiştir. Konsololuğu dönemine ait veriler ve değerlendirmeler şüphesiz kaynak mahiyetindedir.

1935- 1950 arası süreçte ise 100’ü aşkın eser yayımlanmıştır. Bu sayının içerisinde Samsun ve kazalarındaki Halkevlerinin yayın organları olan *19 Mayıs* ve *Altın Yaprak* dergilerinin katkısı azımsanamayacak kadar önemlidir. İlerleyen yıllarda bu tür çalışmaları Samsun şehrinde ve hinterlandında gerçekleştirilen kazılar ve akademik toplantılar takip etmiştir. Kazılarda elde edilen bulgular üzerine hazırlanan raporlar başta Belleten olmak üzere bilimsel dergilerde yayımlanmıştır. Akademik faaliyetlerin ilki 1943 yılında *Dördüncü Üniversite Haftası* isimli Samsun’da düzenlenmiştir. Burada Samsun tarihi ile ilgili verilen konferans metinleri yayımlanmıştır¹. 1950-1969 arası Samsun ve çevresiyle yayımlanan eser sayısı 17 adettir. 1969- 1974 sürecinde eser sayısında yeniden bir artış söz konusudur. Bu artışta *Türk Kültürü Dergisi*’nin payı çoktur. 1975-1980 arası sadece iki çalışma yayımlanmıştır.

1981-2000 arası Samsun tarihi ile ilgili bildiri ve makale sayısında büyük bir artış vardır. Bunda Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tarih Bölümü öncülüğünde

¹ Figen İpek, “Samsun Konulu Tarih Araştırmaları”, *Geçmişten Geleceğe Samsun*, Samsun 2007.

tertip edilen *Tarih Boyunca Karadeniz, 19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun* isimli çalışmaların yeri yadsınmaz. Ancak 2000-2009 yılları arasında Ondokuz Mayıs Üniversitesi bu alanda herhangi bir etkinlikte bulunmamıştır. 2009'da *19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu*'nun 3.sünü tertip etmiş ancak sunulan bildiriler bugüne kadar maalesef yayımlanmamıştır. Oysa sempozyum ve kongre gibi bilimsel faaliyetlerin en önemli özelliği sunulan ve tartışılan bildiri metinlerinin müzakereler sonucunda yapılan eleştirilere göre bir daha gözden geçirilip yayımlanmasıdır.

Söz konusu bilimsel faaliyetlere, Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nin bıraktığı yerden Büyükşehir ve ilçe belediyeleri devam etmiştir. 2006 tarihinde Samsun Büyükşehir Belediyesi *Geçmişten Geleceğe Samsun*, İlkadım Belediyesi ise 2008'de *İlkadım'dan Cumhuriyete Milli Mücadele* ve 2009'da *Osmanlı'dan Günümüze Eşkayalık ve Terör* isimli sempozyumları tertip etmiştir. Söz konusu sempozyumlarda Samsun tarihi ile ilgili bildiriler de sunulmuştur. Benzer bir etkinlik 2010'da Samsun Sempozyumu ismiyle Samsun Valiliği tarafından düzenlenmiştir. Nihayet Ekim 2012'de *II. Uluslararası Canik Sempozyumu Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik (Samsun)* isimli sempozyum tertip edilmiştir. Tertip heyeti, sunulan bildirilerin kısa bir süre içerisinde basılacağını ifade etmiştir. Samsun tarihine bir katkı da 2007-2011 yılları arasında düzenlediği *Mücadele ve Balkan Kültürü Araştırmaları Kongreleri* ile Samsun Mücadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği tarafından gelmiştir. Söz konusu kongrelerden ilk üçüne sunulan bildiriler kitap halinde yayımlanmıştır. Öte yandan son yıllarda Samsun tarihi ile ilgili monografik çalışmalar da yayımlanmıştır².

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere Samsun tarihi üzerine yapılan çalışmaların kahir ekseriyeti Milli Mücadele, Cumhuriyet ve Osmanlı dönemine aittir. Osmanlı öncesine ait çalışmalar yok denecek kadar azdır. Osmanlı öncesi çalışmalar da arkeolojik faaliyetler üzerine yoğunlaşmıştır. Mevcutların çoğu da yüzeysel veya popüler mahiyettedir. Özgün çalışmalar oldukça sınırlı olup mevcutları da tespit çalışmasıdır. Söz konusu tespit çalışmaları değerlendirildiğinde Samsun tarihi bir bütün olarak ortaya konabilecektir. Tanıtmaya çalıştığımız eser bu açılardan söz konusu eksikleri giderici mahiyettedir. Samsun'un tarihi ilk yerleşmelerden Osmanlı dönemine kadar getirilmek suretiyle bir bütünlük oluşturulurken özellikle kaynaklara istinaden Samsun şehrinin kuruluşu ortaya konmakta ve Samsun-Amisos ilişkisi sorgulanmaktadır.

² Coşkun Topal, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Samsun Ekonomisi*, Samsun 2008; Bünyamin Kocaoğlu, *Milli Mücadele Yıllarında Samsun (15. Fırkanın Samsundaki Faaliyetleri 1919- 1921)*, Samsun 2008; Nedim İpek, *Selanik'ten Samsun'a Mübadiller*, Samsun 2010; Önder Duman, Rumeli'den Samsun'a Göç, Samsun 2010, *İlkçağdan Cumhuriyete Canik*, Samsun 2011.

Samsun'un İskâna Açılması ve İlk Ahalisi başlığını taşıyan birinci bölümde iskânın önemi, Orta Karadeniz'de ilk yerleşmelerin Mezolitik döneme ait olduğu vurgulanarak Tekkeköy, İkiztepe yerleşmeleri ile Samsun ili sınırları içerisinde tespit edilen höyükler tanıtılmaktadır. Samsun ve çevresinde yaşayan ve ismi tespit edilebilen ilk topluluk Gaşkalardır. Gaşkalar Hititlerle oldukça fazla mücadele etmişler ve M.Ö. 8. yüzyılda bugün için tarihçilerin bilmediği bir sebepten ötürü Samsun ve çevresini terk etmişlerdir. Bunların tahliye ettiği Karadeniz sahillerini Orta Asya'dan gelen ve Türk kültür dairesinde yer alan Kimmer ve İskit toplulukları doldurmuştur.

Bölümün ikinci kısmı Samsun'da kurulan kolonilere ve bunların faaliyetlerine ayrılmıştır. Yazara göre Samsun tarihinin dönüm noktalarından birisi kolonileşmeyle birlikte başlayan değişim ve dönüşümdür. Samsun'da Yunan kolonicileri faaliyet gösterirken mücavir saha yerli unsurlar tarafından şenlendirilmiştir. Amisos isimli koloninin Batı Anadolu topluluğu olan Miletoslular tarafından kurulmuş olduğu ısrarla vurgulanmaktadır. Amisos kolonisi adeta İpek yolu vasıtasıyla Çin'den gelen emtianın batıya pazarlandığı serbest bölge statüsündedir. Ayrıca Karadeniz sahasından elde edilen köle, balık, zeytinyağı ve hububat ürünlerinin sevkiyatı da bu limandan yapılmaktaydı.

Hellenistik dönemde Sinop, Samsun ve Trabzon bölgeleri genellikle krallıklardan bağımsız hareket ettikleri söylenebilir. M.Ö. 266-250 arası Amisos İran kökenli Mithradates tarafından kurulan Pontus Krallığının hâkimiyetine girdi. Amisos bu krallığa bir süre başkentlik de yapacaktır. Hatta Kral VI. Mithradates kendi ismine izafeten Eupotaria kentini kurmuştur. Roma-Pontus çatışmalarından olumsuz etkilenecek olan Amisos M.Ö. 71'de Romalılar tarafından tahrip edilmiş ve şehir halkının büyük bir kısmı katledilmiştir. Bu icraatları gerçekleştiren Romalı kumandan Lucullus Amisos'u yeniden inşa etmiş ve Helen kolonicilerinin buraya yerleşmeye teşvik etmiştir. Hellenistik dönemin Karadeniz Bölgesi'ndeki en önemli mirasçısı Mithradates hanedanı olmuştur. Amasya merkez olmak üzere kurulan Pontus Krallığı devrinde Amisos'un askeri ve ticari önemi artmıştır. Yazar bu arada özellikle Pontus Krallığı'nın Grek kültürünün bir parçası olmadığını haklı olarak vurgulamaktadır.

Roma hâkimiyeti döneminin Amisos'a en önemli etkisi Hristiyanlığın bu bölgede yayılmasıdır. 65-75 yılları arasında Amisos'taki halkın büyük bir kısmı Hristiyanlığı benimsedi. Amisos Hristiyanlığın bölgede yayıldığı ilk şehir unvanını aldı. Kavimler göçünü müteakip Roma Doğu-Batı şeklinde ikiye ayrılınca Amisos Doğu Roma'nın hâkimiyeti altında kalacaktır. Doğu Roma Hristiyanlığı resmi din, Grekçeyi de ibadet dili ilan edecektir. Netice itibarıyla Hristiyanlık ve Grekçe ortak paydasında birleşen yerli halk Arapların ifadesiyle Roma'ya ait halk anlamına gelen Rum olarak isimlendirilmiştir. Netice itibarıyla bu bölümden Samsun ve havalisindeki Rumların Hellen kökenli olmadığı anlaşılmaktadır.

Türkler Yeniden Samsun'da isimli ikinci bölümde Müslüman Samsun'un ne şekilde ve nasıl kurulduğu irdelenmektedir. Samsun kale şehir olarak kurulmuştur. 1204 yılında Latinlerin İstanbul'a hâkim olmaları üzerine Gürcü Kraliçesi Tamara'nın desteğini alan Aleksios ve David Komnenos kardeşler Trabzon- Karadeniz Ereğlisi arasına hâkim oldular. 1206'da Müslüman Samsun ve Amisos kentleri birleşik Komnenos hâkimiyetine karşı mücadele etmişlerdir. Gıyaseddin Keyhüsrev'in surların önündeki Komnenos kuvvetlerine ağır bir darbe vurunca Aleksios kuvvetleri geri çekilmek durumunda kaldı.

Bölümün ilerleyen kısımlarında Selçukluların Samsun'da inşa ettikleri Çakallı Kervansarayı, Gökçeli Camii gibi eserler tanıtılmaktadır. Öte yandan aynı bölümde Selçuklu döneminde Samsun'un siyasi ve askeri durumu ve konumu ortaya konuyor. 1261'de Bizans ihya edilince Ceneviz'e çeşitli imtiyazlar verildi. Bu imtiyazlardan birisi de Samsun ile Amisos arasında bir koloni kurma izniydi. (1285). Amisos ile Samsun arasında Simisso isimli bir istasyon kurulur. Bu istasyon Samsun'daki Ceneviz varlığının temelini oluşturur. Cenevizliler XIV. Yüzyılın ilk çeyreğinde Amisos'u ele geçirdi.

Moğol Hâkimiyetinin Sonlarından XV. Yüzyılın İlk Çeyreğine Samsun isimli son bölümde Eretna, Taceddinoğulları, Kubadoğlu Beyliği, Taşanoğlu, Bafra Beyliği ve nihayet 1419'da Gâvur ve Müslüman Samsun Osmanlı hâkimiyetine girer. II. Murad'ın politikaları ve faaliyetleri sonucu Samsun ve havalisi Osmanlı hâkimiyetinde siyasi birliğini sağlamış oldu.

Sahalarında uzman araştırmacılar Cumhuriyet döneminde ilk etapta genel konuları tespit etmeye yöneldiklerinden yerel tarih alanında bir boşluk oluştu. Boşluk yüzlerce sayfadan oluşan analiz ve yoruma yer vermeyen çalışmalarla dolduruldu. Benzer çalışmaları Samsun kent tarihi ile ilgili yayınlarda da görmek mümkündür.

Türkiye'deki mevcut şehirlerin tarihleri ile ilgili bir çalışma yapabilmek için ilkçağ, Roma ve Türk kent kültürünü bilmek gerekiyor. Araştırılan kentin tarihçesi nereye kadar indirgenebiliyor. İlkçağda kurulan kent ile Roma döneminde kurulan kent aynı mekânı mı paylaşıyor, yoksa kaynak ve araştırmacılar iki farklı yerleşimi aynileştiriyorlar mı? Bu şehirler Türk şehrine nasıl dönüşüyor? Bunların ortaya konması gerekmektedir. Mevcut çalışmalarda Samsun şehrinin geçmişi Amisos'ta kurulan yerleşme ile başlatılmaktadır. Oysa Amisos yerleşmesi ile Müslümanların kurmuş olduğu yerleşme arasında yaklaşık 2 km.lik bir mesafe mevcuttur. Bu da iki yerleşmenin birbirinden farklı olduğunun göstergesi olsa gerek. Öte yandan Samsun şehrinin deyim yerindeyse burnunun dibinde yer alan Kadıköy 20. Yüzyıla kadar köy statüsünü muhafaza ederek farklı bir yerleşim birimi olarak varlığını korumuştur.

Eğer incelenen Türk şehri ilkçağ kentinin veya Roma kentinin üzerinde inşa edilmişse orada bir dönüşüm söz konusudur. Dolayısıyla Türklerin yaşadığı yerlerde Türk kültürü egemen, bu kültür de kentsel yaşamı ve mekânsal

biçimlenişini belirliyor. Bu nedenle Türklerin yaşadığı kentlerin betimlenmesinin Türk kentini anlamak için yeterli olacağı varsayımı en azından tenkide tabi tutulmalıdır. Bu nedenle Samsun'un İslam öncesi bir geçişinin olup olmadığı sorgulanmalıdır. Türk hâkimiyeti döneminde Türk kentini anlayabilmek için de mahalle, vakıf, imaret kurumları ile millet sistemini, Tanzimat dönemindeki değişimleri ve XIX. Yüzyıl Batı kültürünün özelliklerini genelde bilmek gerekmektedir.

Netice itibarıyla çalışma bu haliyle yerel, bölge veya kent tarihi çalışması olarak takdim edilebilecek mahiyettedir. Bu çalışma tarih araştırmalarında mekânın çıplak gözle incelenmesinin yerleşim birimlerinin tespitinin, tarihi kalıntıların şehir merkezlerinin ve sınırlarının belirlenmesinde yazılı kaynaklara açıklık getirdiğini çok bariz bir tarzda ortaya koymaktadır. Bu çalışma yerelde tespit edilen bilgileri genel bilgiler içerisinde yerli yerine oturtmakta ve buna göre bir değerlendirme yapmaktadır. Burada okuyucu ve seçmen olarak böyle bir çalışmanın yayımlanmasına katkıda bulunduğu için Samsun İlkadım Belediyesi sorumlularına da teşekkür etmek isterim. Ayrıca yerel idarecilerin kentlerinin tarihi ile ilgili telif edilen eserleri basılmadan önce okumalarını ve uzman bir kişiden alacakları rapor üzerine yayımlanmasına katkıda bulunmalarının faydalı olacağı yönündeki düşüncemi kamuoyu ile paylaşmak isterim. Aksi takdirde bilgi tekrarı daha da kötüsü bilgi kirliliği kaçınılmaz olacaktır. Son olarak eser, mekân incelemesi esnasında çekilen fotoğraflar ve Samsun'a ait haritalarla desteklenmiş ve sade bir dil ile kaleme alınmıştır. Bu da kitabın sadece akademik çevrelerin değil geniş kitlelerin ilgisini çekecek mahiyette olmasını sağlamaktadır.